

ISTRAŽIVANJE PREDUZETNIČKIH STAVOVA MLADIH U CRNOJ GORI

RESEARCH OF ENTREPRENEURIAL ATTITUDES OF YOUNG PEOPLE IN MONTENEGRO

Boban Melović¹ i Slavica Mitrović²,

JEL Classification: M 13

Review

Primljeno / Received: February 11, 2013

Prihvaćeno / Accepted: March 11, 2013

Apstrakt

Savremeni nestabilni uslovi poslovanja, posebno u zemljama u tranziciji i razvoju, postavlja niz novih zahtjeva pred zaposlene i nezaposlene stanovnike, vezane za samostalno angažovanje u stvaranju novih poslova i novih radnih mjesta. Ako je preduzetnik osoba koja kreira organizaciju ili osoba koja uspostavlja novi biznis i upravlja njime, u pravcu rasta i profita, postavlja se pitanje - šta je sve potrebno da se uspostavi kritičan broj takvih ljudi, koji bi doprinijeli razvoju većih sistema ili regiona? Iskustvo pokazuje da u uslovima tranzicije, u kojoj se naša zemlja nalazi već duži niz godina, nije u dovoljnoj mjeri kreiran ambijent za povećanje broja preduzetnika. Isto tako u sistemu obrazovanja, posebno na nižim obrazovnim nivoima, ne postoje u dovoljnoj mjeri (ili uopšte) adekvatni predmeti i moduli, koji bi doprinijeli razvoju preduzetničkih potencijala kod mladih i razvoju stavova o benefitima preduzetničkog posla. Sa druge strane, izlaz iz ekonomske i socijalne krize nije moguće prevladati bez povećanog ekonomskog i intelektualnog ulaganja u razvoj malih i srednjih preduzeća i prije svega razvoj preduzetništva. Iz tih razloga je osmišljen koncept istraživanja među studentima, koji smatramo osnovom za razvoj zanimanja i koji bi predstavljao bazu za buduće preduzetništvo. Cilj ovog istraživanja jeste da se ispita da li postoje preduzetnički potencijali i ambicije kod studenata Univerziteta Crne Gore, da li su preduzetnički potencijali povezani sa opšte demografskim karakteristikama i u kom pravcu usmjeravati vaspitne i obrazovne procese, kako bi se preduzetnički potencijali kod studenata uvećali i time stvorili preduslovi za razvoj preduzetništva u zemlji.

Ključne riječi: preduzetništvo, stavovi mladih o preduzetništvu, ambicije mladih.

Abstract

Modern unstable business conditions, particularly in countries in transition and developing countries, set a number of new requirements for the employed and unemployed population, related to the self-involvement in creation of new businesses and jobs. If an entrepreneur creates an organization or establishes a new business and manages it towards growth and profits, the question is - what is required to establish a critical mass of such people who have contributed to the development of larger systems or regions? The process of transition, which lasts many years in our country, insufficiently

---

¹ Univerzitet Crne Gore, Ekonomski fakultet Podgorica, e-mail:

² Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka

created the environment for increasing the number of entrepreneurs. Also in the education system, especially at the lower levels of education, there are no sufficiently (or at all) appropriate courses and modules, which contribute to the development of entrepreneurial potential of young people and development of attitudes about benefits of entrepreneurial business. Output from the economic and social crisis cannot be overcome without increased economic and intellectual investment in the development of small and medium size enterprises and especially the development of entrepreneurship. Therefore, the concept is designed to research students attitudes, that consider the basis for the development of the profession and is the basis for future entrepreneurship. The aim of this study is to examine whether there are entrepreneurial potentials and ambitions among students at the University of Montenegro; whether there are entrepreneurial potentials associated with general demographic characteristics and in which direction to point educational process due to increase entrepreneurial potential of students and create conditions for the development of entrepreneurship in the country.

Keywords: entrepreneurship, youth entrepreneurship attitudes, ambitions of young.

1. UVOD

“Ako planirate godinu dana unaprijed, zasadite kukuruz.

Ako planirate deset godina unaprijed, zasadite drveće.

Ako planirate za cio život, podučavajte i obrazujte ljude”

Kineska poslovica, Guanze (oko 645. p.n.e.)

Promjene su, u turbulentnom okruženju u kojem živimo, neminovnost i svakodnevica. Tehnološki razvoj, informatička era, kao i beskompromisna konkurencija predstavljaju uslove u kojima mogu uspješno egzistirati prevashodno „organizacije današnjice“. One organizacije koje nijesu spremne na promjene neće moći dugo da opstanu na tržištu. Velike promjene se dešavaju u svim industrijama, a to sve utiče na promjene i u prirodi samog posla, što zahtjeva promjene obrazaca ponašanja zaposlenih, koji pak različito reaguju na novonastale uslove. Promjene mogu izazvati emocionalnu reakciju u vidu stresa, čak i kod onih ljudi koji prihvataju promjene, kao i kada su one pozitivne. Najčešća negativna reakcija koja se javlja kod ljudi, kada je u pitanju sprovođenje promjena jeste strah – strah od novog i nepoznatog, što izaziva otpor promjenama, koji, u suštini, predstavlja prirodnu reakciju čovjeka na promjenu, kao jedan vid samoodbrane i kao fazu kroz koju većina ljudi mora da prođe u procesu adaptacije.

Jedno od ključnih pitanja kada govorimo o promjenama jeste - *na koji način će se naši budući preduzetnici, menadžeri, ekonomisti, inženjeri suočavati sa njima i kako će na njih reagovati?* Sve to, umnogome, određuje budućnost naše zemlje. Ono što, između ostalog, određuje način prihvatanja promjena jesu i stavovi prema preduzetništvu tj. razvoju malih i srednjih preduzeća (MSP). Neophodno je naglasiti, da kada spominjemo promjene u procesu poslovanja, najvećim dijelom mislimo na preduzetništvo, jer su promjene i preduzetništvo nezamislivi jedno bez drugog.

Mnoštvo faktora utiče na procese intenziviranja razvoja preduzetništva (tržišni, finansijski, urbanistički, komunalni, pravni, ljudski i dr.), koji jesu ambijent u

kome se preduzetništvo afirmiše, kao efikasan način pokretanja i razvoja biznisa, kao i način unapređivanja kvaliteta života i rada u određenim sredinama. Pored toga, ključni trend savremenog razvoja jeste prelaz iz industrijskog u informatičko društvo. Prije svega se misli na kraj industrijskog društva i nastanak društva u kome je osnovni resurs informacija, odnosno vještina, znanje i umijeće. Osnovni impuls razvoja postaje razmjena informacija sa okruženjem. Najprofitabilnije grane više nijesu proizvodnja čelika i tekstila, već one u kojima je znanje važnije od kapitala. To su i osnovni uzroci za sadašnju ekspanziju preduzetništva i osnivanje malih i srednjih preduzeća (Melović i dr., 2011, ss. 13-18).

Kao i društvo i preduzetništvo je doživjelo "tranziciju". Uopšteno govoreći, tranzicioni proces je otvorio teorijski i praktično složeno pitanje: *kako ostvariti uspješnu transformaciju od planske ka tržišnoj privredi i od nedemokratskog ka demokratskom društvu?* Dosadašnje iskustvo omogućilo je da se razdvoje uspješne i neuspješne strategije, kao i da se prevaziđu iluzije. Jedna od njih je glasila da je *tranziciju moguće obaviti u kratkom roku*. Sada je jasno da je riječ o dugoročnom procesu koji traje već dugo, a po nekim prognozama može trajati i decenijama. Da bi bili uspješni reformski programi treba da kao osnovu imaju „inicijalne uslove“, koji su za svaku zemlju različiti. To znači da ne postoji optimalna strategija, koja je identična za sve zemlje. Nužno je traganje za najboljim mogućim rješenjima na osnovu teorijskih utemeljenih i praktično provjerenih načela, sa ciljem da se etablira slobodna konkurentna privreda u zatečenim okolnostima. Potrebno je mnogo znanja, kreativnosti i pragmatizma da bi se stvorio ambijent koji podstiče preduzetništvo i shodno tome uspješnu tranziciju.

Na osnovu niza istraživanja potvrđeno je da je preduzetništvo ključni generator inovativnosti, zapošljavanja i ekonomskog razvoja (Audretsch and Keilbach, 2004, pp. 949-959). Takođe, preduzetništvo predstavlja proces transformacije znanja u praktične rezultate (Shane and Venkataraman, 2000, pp. 217-226) i čini osnovu razvoja intelektualnog kapitala (Zahra and Dess, 2001, pp. 8-20). Mladi ljudi, koji žele da budu preduzetnici, moraju biti svjesni činjenice da je *preduzetnik* lice koje je nadareno poslovnim duhom i kreativnim sposobnostima, uvijek „budno“ i spremno da prepozna i iskoristi nove poslovne prilike odgovarajućim kombinovanjem faktora proizvodnje (Mitrović i Melović, 2013, s. 142). Takođe, preduzetnik je i lice odlučno da preuzme rizik upravljanja organizacijom na temelju inoviranja i permanentnog razvoja, sa ciljem stvaranja nove vrijednosti.

Da bi se na efektivan i efikasan način realizovalo prethodno navedeno, neophodan je i adekvatan sistem obrazovanja, koji tretira pitanje preduzetništva na odgovarajući način. Koncept obrazovanja i obuke, koji podržava preduzetnički način razmišljanja i zasniva se na usavršavanju pojedinaca, uključujući osnovne principe efikasnosti u svakodnevnom životu, bez posebnog fokusa na započinjanje biznisa vodi do preduzetničke pismenosti za društvo u cjelini. (SEECCEL, 2011).

2. PREDUZETNIČKO OBRAZOVANJE - „PUT RAZVOJA MLADIH“

U ukupnoj reformi društva i ekonomije u našem regionu, orijentacija na preduzetništvo i mala i srednja preduzeća zauzima istaknuto mjesto, a privatni sektor se tretira kao jedan od stubova održivog ekonomskog razvoja. Razvoj MSP i preduzetništva se ne ostvaruje samo kroz preduzetničku praksu i mjere ekonomske politike, već i kroz sistemski napor da se ostvare direktne, strukturne promjene u sferi obrazovanja. Na osnovu dosadašnjih istraživanja (Čosić i dr., 2007, s. 77) u budućnosti će sve veći broj mladih vezivati svoj profesionalni razvoj za sektor MSP! Mnoge naučene lekcije i iskustva (Dollinger, 2005, p. 145), izvučena iz uspješnih projekata, potvrđuju da preduzetnici treba da imaju sljedeće potencijale i sposobnosti: naglašenu pronicljivost za nove tržišne šanse i potrebe potrošača; opšte i lične upravljačke vještine, jasan mentalni model biznisa koji žele da razvijaju; dovoljno kreativnosti, dobru komunikaciju sa potencijalnim investitorima/finansijerima, partnerima, zaposlenima; analitičku spretnost, entuzijazam, samopouzdanje i inovativnost.

Ukoliko neko želi da postane preduzetnik potrebno je da pokrene novi posao ili osnuje novu poslovnu jedinicu na drugačiji, inovativan način u odnosu na postojeću praksu. To su uslovi koji iniciraju potrebu za primjenom preduzetničkog menadžmenta i adekvatnog obrazovanja u ovoj oblasti. *Preduzetnički menadžment* obuhvata aktivnosti vođenja, organizovanja, planiranja i kontrole preduzetničkog poduhvata.³ Uspješni preduzetnici su sposobni da od neprilike stvore priliku, a od potencijalne mogućnosti stvore stvarnu mogućnost (Mitrović i Melović, 2013, s. 142).

Potreba za izučavanjem preduzetništva i obrazovanjem u ovoj oblasti je danas, zasigurno, jasna i neophodna, pa je u vezi sa tim, u posljednje vrijeme preduzetništvo na mnogim visokoškolskim ustanovama pozicionirano kao zasebna samostalna naučna disciplina. Izučavanje preduzetništva treba da omogući mladima da razumiju značaj i ulogu preduzetnika u ekonomskom razvoju, kao i savladavanje novih znanja, ali i ključnih vještina neophodnih za pokretanje i uspješno vođenje sopstvenog biznisa. Mladi ljudi treba da budu osposobljeni za samostalnu procjenu poslovnih šansi, njihovu tržišnu valorizaciju, procjenu sopstvenih preduzetničkih sposobnosti, preduzetničkih strategija, kao i kreiranje biznis plana, čime se stvaraju preduslovi za uspješan preduzetnički menadžment sopstvenog biznisa, ali i u uslovima konkretne ekonomske stvarnosti većih kompanija (Mitrović i dr., 2012, ss. 42-49).

Savremeno preduzetničko obrazovanje, stoga, mora da zadovolji zahtjeve za novim znanjima i sposobnostima neophodnim za uspješan rad u ovom sektoru, što podrazumijeva uvođenje novih zanimanja i profila koji će omogućiti postizanje veće fleksibilnosti u savladavanju promijenljivih zahtjeva rada i veću mobilnost

---

³ *Preduzetnički menadžment* je danas predmet izučavanja više naučnih disciplina, od kojih se posebno izdvajaju ekonomija, sociologija i psihologija. On se u literaturi i praksi često sreće i pod nazivom *menadžment malih i srednjih preduzeća*.

radne snage. O tome koliko je preduzetničko obrazovanje važno govori i *Evropska povelja o malim preduzećima*, koja predstavlja okvir koji omogućava zemljama da, na bazi obavezanih ciljeva iz ove Povelje, sistematično prate, ocjenjuju i upoređuju napredak u ostvarivanju tih ciljeva u godišnjem, cikličnom procesu. Potpisujući ovu Povelju, Crna Gora, Srbija i ostale zemlje potpisnice, su se obavezale da će raditi u skladu sa načinima djelovanja koja važe u Evropskoj Uniji, uzimajući u obzir potrebe malih preduzeća. Evropska povelja sadrži deset tačaka, gde se prva tačka odnosi na obrazovanje i obuku preduzetnika⁴.

Naše iskustvo pokazuje da izučavanje preduzetništva još uvijek nije, u dovoljnoj mjeri, integrisano u sistem formalnog obrazovanja. Međutim, mogu se uočiti pomaci postignuti u sklopu reforme obrazovnog sistema, kao i pojedinačnih inicijativa u ovoj oblasti. Neophodno je da se nastavi reforma obrazovnog sistema, koja će omogućiti da obrazovanje za preduzetništvo bude zastupljeno na svim nivoima formalnog obrazovanja – od osnovnog, preko srednjeg, višeg i visokog do nivoa posle diplomskih studija, zatim u okviru neformalnog obrazovanja i u kontekstu doživotnog obrazovanja i učenja. Novi pristupi edukaciji bi morali biti usmjereni ka korisnim znanjima, kojima bi se brže uspostavljali viši nivoi profesionalizma i klima kojom bi se tako definisana poželjna ponašanja podržavala i nagrađivala. Takođe, obrazovanje za preduzetništvo bi moralo da obuhvati učenje i razvoj motivisanosti, kreativnosti i inovativnosti mladih ljudi, kojima bi se pripremali za preduzetničke aktivnosti. Preduzetništvo u sebi podrazumijeva i kontinuirane promjene, pa je i spremnost i otvorenost za promjene jedna od najvažnijih osobina ličnosti preduzetnika, a, takođe, je u nizu karakteristika koje je moguće učiti i unapređivati.

3. METODOLOGIJA I REZULTATI ISTRAŽIVANJA PREDUZETNIČKIH STAVOVA MLADIH U CRNOJ GORI

Metodologija istraživanja je izabrana u skladu sa definisanim ciljem istraživanja i zasnovana je na kombinaciji kvalitativnog i kvantitativnog metoda, kao i komparaciji sa relevantnom literaturom i naučnim saznanjima. Cilj istraživanja je da se ustanovi postojanje preduzetničkih potencijala operacionalizovanih kroz varijablu: stavove prema preduzetništvu. Na osnovu definisanog cilja istraživanja postavljena je opšta hipoteza (OH): *Stavovi prema preduzetništvu kod mladih ljudi (studenata) u Crnoj Gori su pozitivni.*

Uzorak istraživanja: U istraživanju je učestvovalo 442 studenta prve i druge godine osnovnih akademskih studija Univerziteta Crne Gore.

Obrada podataka: Podaci su obrađeni standardnim statističkim procedurama, univarijantnim (analiza frekvencija, rangova, aritmetičkih sredina, jednosmerna analiza varijanse) i multivarijantnim metodama.⁵

---

⁴ Detaljnije o Povelji pogledati na: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/charter/docs/charter_en.pdf2009

⁵ Podaci ovog istraživanja unijeti su u programu *Excell*, a sama obrada podataka vršena je programom SPSS 13.0.

Instrumenti istraživanja: Istraživanje je sprovedeno upitnikom posebno konstruisanim za ovu priliku koji se sastoji od 23 pitanja otvorenog tipa i šest (6) pitanja koja se odnose na demografske karakteristike ispitanika.

Na osnovi definisane metodologije i sprovedenog istraživanja, dobijeni su sljedeći ključni rezultati:

Stavovi prema preduzetništvu ukazuju na razlike između polova kada je u pitanju odnos prema sopstvenom preduzeću (Tabela 1). Za žensku populaciju studenata sopstveno preduzeće predstavlja „mogućnost da se iskaže vlastita kreativnost i mašta“, dok je to za muškarce prevashodno prilika da budu „sami svoj gazda“, kao i mogućnost da dokažu svoju kreativnost. (Pearson Chi-Square=16.907; Asymp. Sig.=0.000).

Tabela 1: Pol ispitanika – Sopstveno preduzeće za mene predstavlja?(u%)

		Sopstveno preduzeće za mene predstavlja:			Ukupno
		priliku da budem sam svoj gazda	mogućnost da pokažem svoju kreativnost	isključivo dobar izvor prihoda	
Pol ispitanika	Ženski	30,6	51,6	17,7	100,0
	Muški	37,5	37,9	24,6	100,0
Ukupno		35,4	42,1	22,5	100,0

Istraživanje ukazuje na veću zainteresovanost ženske populacije za oblast preduzetništva, pokretanje biznisa, kao i mogućnost da pokažu svoju kreativnost i maštu (51,6%). Zanimljivo je da muška populacija više tretira preduzetništvo kao “dobar izvor prihoda” u odnosu na žensku. Porodično okruženje, u smislu da li studenti potiču iz porodice koja ima sopstveno preduzeće ili ne, ima značajan uticaj na stavove studenata šta će raditi nakon završenog fakulteta (Pearson Chi-Square=136.223; Asymp. Sig.=0.000). Tako su studenti koji potiču iz porodica koje vode vlastiti biznis spremniji da otvaraju sopstvenu firmu, dok se ostali studenti radije opredjeljuju za nastavak studiranja ili traženje posla (Tabela 2).

Tabela 2: Da li potičeš iz porodice koja ima sopstveno preduzeće – Šta planiraš nakon završenog fakulteta?(u%)

		Nakon završenog fakulteta:					Uk.
		ne znam šta ću raditi	nastaviću da studiram	potražiću posao	otvoriću sopstvenu firmu	nastaviću porodični posao	
Potičeš li iz porodice koja ima svoje preduzeće?	Da	12,4	13,5	42,1	12,4	19,7	100,0
	Ne	13,5	19,0	61,3	5,1	1,2	100,0
Ukupno		13,3	18,0	57,9	6,3	4,5	100,0

Istraživanje ukazuje da gotovo 1/5 mladih (19,7%), koji potiču iz porodice koja ima svoje preduzeće, nakon završenog fakulteta planira da nastavi "porodični posao". Sa druge strane, oni koji ne dolaze iz „preduzetničkih porodica” svega u 1,2% slučajeva razmišljaju o otpočinjanju sopstvenog biznisa, odmah nakon završetka fakulteta. Posebno je zabrinjavajuća činjenica da više od 1/4 mladih nema precizan stav šta će raditi (čime će se baviti) nakon završenog fakulteta.

Takođe, studenti koji potiču iz porodica koje vode sopstveni biznis izjavljuju da o preduzetništvu znaju dosta toga, naspram drugih studenata koji u većini slučajeva izjavljuju da o preduzetništvu imaju vrlo malo informacija (Pearson Chi-Square=22.431; Asymp. Sig.=0.000) (Tabela 3).

Tabela 3: Da li potičeš iz porodice koja ima sopstveno preduzeće – Koliko si informisan o pojmu preduzetništva?(u%)

		Kada je u pitanju preduzetništvo:				Uk.
		ne znam šta je to i ne zanima me naročito	nešto sam čuo od drugih, pročitao ponešto	znam dosta toga	ne znam šta je to, ali bih volio/la nešto da saznam	
Potičeš li iz porodice koja ima svoje preduzeće?	Da	5,1	33,7	49,4	11,8	100,0
	Ne	8,2	40,2	31,5	20,1	100,0
Ukupno		7,6	39,0	34,7	18,6	100,0

Na spremnost studenata da sluša novi predmet na svom studijskom programu, na kojem će steći znanja o pokretanju i vođenju sopstvenog biznisa, utiče pol ispitanika, pokazuju rezultati našeg istraživanja (Pearson Chi-Square=28.770; Asymp. Sig.=0.000). Tako ženska populacija studenata smatra da bi uvođenje takvog predmeta za njih bila "odlična stvar", dok se muška populacija studenata u značajnoj mjeri opredjeljuje za odgovor "sve zavisi koliko bi to bilo zahtjevno" (33,6%), ali, više od polovine njih to, ipak, smatra jako korisnim (Tabela 4).

Tabela 4: Pol ispitanika – Volio/la bih da imam takav predmet na kojem bih naučio/la kako da pokrenem i vodim sopstveni biznis (u %)

		Volio/la bih da imam takav predmet na kojem bih naučio/la kako da pokrenem i vodim sopstveni biznis:			Uk.
		ne bih nikako	sve zavisi koliko bi to bilo zahtjevno	to bi bilo odlično	
Pol ispitanika:	Ženski	5,5	21,3	73,2	100,0
	Muški	0,9	33,6	55,5	100,0
Ukupno		9,2	29,8	61,0	100,0

Osim pola ispitanika, na spremnost da uče kako da pokrenu i vode sopstveni biznis utiču i bliski prijatelji studenata (Pearson Chi-Square=19.533; Asymp. Sig.=0.000). Tako studenati koji imaju prijatelje koji vode sopstveni biznis u većoj mjeri smatraju da je uvođenje ovakvog predmeta odlična prilika da saznaju nešto više o pokretanju i vođenju preduzeća, dok oni koji se ne druže sa ljudima koji vode sopstvena preduzeća više vode računa koliko bi taj kurs zahtijevao od njih dodatnog rada (Tabela 5).

Tabela 5: Da li imaš bliske prijatelje koji imaju vlastita preduzeća – Volio/la bih da imam takav predmet na kojem bih naučio/la kako da pokrenem i vodim sopstveni biznis (u %)

		Volio/la bih da imam takav predmet na kojem bih naučio/la kako da pokrenem i vodim sopstveni biznis:			Uk.
		ne bih nikako	sve zavisi koliko bi to bilo zahtevno	to bi bilo odlično	
Da li imaš bliske prijatelje koji imaju vlastita preduzeća?	Da	9,2	25,5	65,2	100,0
	Ne	9,2	38,8	52,0	100,0
Total		9,2	29,8	61,0	100,0

Na osnovu sprovedenog istraživanja može se zaključiti da je *odnos prema preduzetništvu* anketiranih studenata jednim dijelom ambivalentan, značajnim dijelom pozitivan, manjim dijelom negativan, a uslovi za razvoj preduzetništva nijesu najpogodniji, što ne doprinosi razmatranju preduzetništva kao poželjne vrijednosti. Takođe, istraživanje jasno pokazuje da mladi ljudi, koji dolaze iz porodica koja imaju vlastita preduzeća, znatno više razumiju pojam preduzetništva i zainteresovani su da se njime bave, u odnosu na one koji dolaze iz porodica koje nemaju svoje preduzeće.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Živimo u svijetu koji se brzo razvija i u vijeku koji je proglašen vijekom znanja. Da bismo postali i ostali dio savremenih tokova u društvu, neophodno je da konstantno učimo i usvajamo vještine potrebne za bolje snalaženje, kako u ličnom, tako i u profesionalnom životu. Znanja koja mladi preduzetnici dobijaju u sistemu formalnog obrazovanja uglavnom nijesu dovoljna da odgovore na sve izazove koje savremeno društvo postavlja pred njih. Zato se neformalno obrazovanje i učenje tokom cijelog životnog vijeka posmatraju kao važan segment ličnog razvoja i napretka preduzetnika.

Rezultati istraživanja ukazuju na djelimično postojanje preduzetničkih potencijala, mjerenih kroz odnos prema stavovima prema preduzetništvu, u različitoj mjeri u odnosu na opšte demografske karakteristike. Stavovi prema preduzetniš-

tvu su, u najvećoj mjeri, iskazivani pozitivno, što je potvrdilo polaznu hipotezu istraživanja.

I rezultati drugih, sličnih, istraživanja iz našeg okruženja ukazuju na slične zaključke. Tako je, na primjer, istraživanje koje je rađeno u Srbiji (Markov i Stanković, 2008, ss. 73-113), a kojim su mjerene preduzetničke težnje studenata novosadskog univerziteta, pokazalo da studenti imaju prilično pozitivne stavove prema zanimanju preduzetnika, ali da negativno procjenjuju atmosferu za preduzetništvo, da smatraju da je preduzetničko obrazovanje nedovoljno za razvoj pozitivnih stavova prema preduzetništvu i da svega 44% ispitanih studenata ispoljava težnju da nakon završetka fakulteta osnuje sopstveni biznis.

Dobijeni rezultati u predmetnom istraživanju ukazuju na kompatibilne zaključke, kod najvećeg broja pitanja. Kako je sve mjerene karakteristike u našem istraživanju moguće razvijati i usavršavati, smatramo da se i dalje u razvoj znanja o preduzetništvu ulaže veoma malo. Takođe i osobine ličnosti je moguće razvijati, a obrazovanje za preduzetništvo podrazumijeva razvoj karakteristika ličnosti, podizanje svijesti o samorazvoju, kao i razvoj različitih vještina i znanja (European Commission, 2009).

Uz nedostatke istraživanja, koji se odnose na pojedine instrumente istraživanja, ograničenost uzorka istraživanja, smatramo da rezultati nedvosmisleno ukazuju i na potrebu drugačijeg vasičnog i obrazovnog modela, koji bi pomogao mladima u razvoju preduzetničkog duha i pozitivnijih stavova prema preduzetništvu. U krajnjem, mladi preduzetnici iz Crne Gore treba da rade na sopstvenom razvoju, da budu samouvjereni, samoorganizovani i inovativni, da iniciraju stalne promjene u poslovanju i nastoje da uspješno njima upravljaju. Među njihovim karakteristikama posebno treba da dominira inovativnost, s obzirom na to da su inovacije osnov za sve vrste preduzetništva (Mitrović i Melović, 2013, s. 142).

LITERATURA

Acs, Z. J. Audretsch, D. B. (2003), *Innovation and Technological Change in Z.J. Acs and D.B. Audretsch eds. Handbook of Entrepreneurship Research*, Kluwer Academic Publishers, UK, 55-79.

Audretsch, D.B., Keilbach, M. (2004), "Entrepreneurship capital and economic performance", *Regional Studies*, 38(8), 949-959.

Ćosić, I., Penezić, N., Vidicki, P., Mitović, S. (2007), "The opportunities and limitations for the development of entrepreneurship in selected municipalities of the Autonomous Region of Vojvodina", projektna dokumentacija, FTN, Novi Sad.

Dollinger M. (2005), *Entrepreneurship Strategies and Resources*. Prentice Hall, Harlow.

"European charter for small enterprises", available at: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/charter/docs/charter_en.pdf2009

European Commission - Enterprise Directorate General (2009): Final Report of the Expert Group "Best Procedure", Project on the Education and Training for Entrepreneurship.

Markov, S., Stanković, F. (2008), Univerzitetsko okruženje i preduzetničke težnje studenata, Monografija, Univerzitet i preduzetništvo, Novi Sad, str.73-113.

Melović, B., Grubić-Nešić, L., Mitrović, S., Ljuan Gashi, M. (2011), „Preduslovi razvoja modernog preduzetničkog društva“ *Preduzetnik*, broj 6., Ekonomski fakultet Podgorica, decembar, 13-18.

Mitrović, S., Melović, B., (2013), Principi savremenog menadžmenta, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad.

Mitrović, S., Melović, B., Ćosić, I. (2012), "Entrepreneurial education as an employment-factor", International entrepreneurship conference „Recruitment in the light of entrepreneurship“, Faculty of Economics, Podgorica, Montenegro, pp. 42-49.

Shane, S., Vankataraman, S., (2000), "The Promise of Entrepreneurship as a Field of Research", *Academy of Management Review*, 25, 217-226.

South East European Centre for Entrepreneurial Learning - SEECCEL (2011), A Key Competence Approach in Practice, Zagreb

Zahra, S., Dess, G. (2001), "Entrepreneurship as a Field of Research: Encouraging Dialogue and Debate", *The Academy of Management Review*, Vol. 26, No.1, 8-20.